

چگونه رژیم شاه شهرستان «فیروزه» را از دست داد؟

۱۲ آذر ۱۳۹۴ ساعت ۱۸:۱۰

روز یازدهم آذر ۱۳۳۳ روزنامه اطلاعات در صفحه اول خود خبری تحت عنوان «جریان امضاء مقاله نامه ایران و شوروی» را منعکس کرد. در شرح این خبر تنها نوشته شده بود که ساعت یک بعد از ظهر امروز آقای «لاورینتف» سفیر کبیر شوروی در وزارت امور خارجه حضور یافت و مقاله نامه ایران و شوروی مبنی بر رفع اختلافات مرزی و مالی بین دو کشور به امضای آقایان حمید سیاح رئیس هیأت نمایندگی ایران و «لاورینتف» سفیر کبیر شوروی رسید.

اما سه روز بعد در همین روزنامه فاش شد که یکی از بندهای امضا شده میان نمایندگان در کشور، واگذاری شهرستان فیروزه (که این روزنامه از آن به عنوان قصبه یاد کرد) به روس‌ها بوده است. در این گزارش تصریح شده بود که این قرار داد در آستانه انتقال طلاهای توقیف شده ایران در بانک‌های آن کشور صورت گرفته است. طلاهایی که روس‌ها آن را از زمان جنگ دوم جهانی به ایران بدهکار بودند ولی تا وقوع کودتای ۲۸ مرداد آن را نزد خود نگاه داشته، سپس تصمیم گرفتند آن را به دولت پس از سقوط مصدق یعنی دولت کودتایی فضل الله زاهدی تحویل دهند. شهرستان فیروزه که دولت زاهدی با موافقت شاه آن را رسماً به شوروی بخشید، در شمال شرقی خراسان و در ۳۰ کیلومتری غرب «قوچان - باجگیران» در دامنه رشته کوه‌های بلند موجود میان ایران و ترکمنستان واقع شده است. این شهر سرسبز و بسیار خوش آب و هوا که از لحاظ استراتژیک بسیار اهمیت داشت، امروزه به عنوان منطقه بیلاقی و تفریحی مردم ترکمنستان به حساب می‌آید و از جمله مراکز توریستی اتحاد جماهیر شوروی محسوب می‌شد. در ۱۸۹۳ میلادی در زمان قاجارها به اشغال روس‌ها در آمده بود و علیرغم سلطه آنان بر این شهر، هیچ دولتی در ایران حاضر نبود این اشغالگری را به رسمیت بشناسد.

پس از عقد قرارداد مودت ۱۹۲۱ ایران و شوروی، مقامات دولت جدید روسیه کلیه معاهدات استعماری منعقد شده میان تزارها با ایران و از جمله متصرفات ارضی آنان از خاک ایران را لغو کردند. اما حاضر نشدند رودخانه اترک را که حکومت تزاری با تغییر مسیر آن به عمق خاک ایران، آن را مرز مشترک دو کشور خوانده بودند، به حالت اول آن بازگردانند. از این رو اراضی شمالی رود را همچنان به عنوان بخشی از خاک شوروی نزد خود نگاه داشتند.

این اختلاف درباره «فیروزه» هم بروز یافت. طبق مفاد فصل سوم عهدنامه مودت ۱۹۲۱، روسیه با اذعان به اقدامات غاصبانه تزارها در اشغال بخش‌هایی از ایران تعهد کرد که جزیره «آشوراده» و سایر جزایری را که در سواحل «استرآباد» واقع بودند به ایران واگذار کند و در مقابل ایران «سرخس» را جزو متصرفات روسیه محسوب کند. در عمل شوروی‌ها سرخس قدیم را تصرف کردند

ولی برخلاف عهدنامه، «فیروزه» را تحویل ایران ندادند.

به عبارت دیگر از سال ۱۹۲۱ تا ۱۹۵۳ (۱۳۳۲) مالکیت «فیروزه» به طور رسمی با ایران بود ولی عملاً تحت حاکمیت روس‌ها قرار داشت و به یادداشت‌ها و اعتراضات مکرر دولت ایران در این زمینه نیز ترتیب اثر نمی‌دادند که ذیلاً یک نمونه از این اعتراض‌ها را ذکر می‌کنیم:

قوام السلطنه، دومین نخست وزیر ایران پس از کودتای سوم اسفند، در ۲۲ مرداد ۱۳۰۱ نامه‌ای به شرح زیر به سفارت شوروی نوشت: جناب آقای وزیر مختار طبق اطلاعات واصله به وزارت امور خارجه ایران، سرکنسول شوروی (مقیم مشهد) از دادن ویزا به آقای مترجم الایاله که مأمور تحویل گرفتن قریه فیروزه و اراضی مجاور آن می‌باشد، خودداری کرده است. با این که جناب آقای روتشتاین در جواب مراسله ۲۳ اسفند سال گذشته وزارت خارجه ایران دایر به اعزام مأمور به فیروزه کتباً اظهار موافقت فرموده‌اند، تعلل مأموران روسی از پذیرفتن مأمور مزبور و خودداری از تحویل فیروزه به ایران با مفاد عهدنامه منعقد شده میان دولتین مغایرت صریح دارد و بی‌گمان اثر بدی در افکار عمومی ملت ایران خواهد بخشید، لذا با کمال احترام خواهشمند است به وسیله تلگراف به سرکنسول شوروی در خراسان دستور داده شود که در امضای گذرنامه مترجم الایاله و تحویل قریه فیروزه به ایران تسریع کنند و حکومت ایران را از نتایج اقدامات خود آگاه سازند. موقع را برای تجدید احترامات فائقه مغتنم می‌شمارد. قوام السلطنه.

روس‌ها دلایل خود را در پس ندادن «فیروزه» به صراحت ابراز نمی‌کردند؛ ولی استنکاف آنها دو علت عمده داشت:

- ۱- روس‌ها مدعی بودند که منطقه خوش آب و هوای فیروزه که در دره‌ای بسیار باصفا و پر آب قرار گرفته تنها نقطه بیلاقی عشق آباد است و پیشنهاد می‌کردند که دولت ایران این منطقه را با محل دیگری در خاک شوروی تعویض کند.
- ۲- می‌خواستند دولت ایران را با این وسیله تحت فشار قرار دهند تا خواست عمده آنها را که بستن قرارداد مربوط به شیلات دریای خزر بود، بپذیرد.

دولت ایران چندبار به منظور اجرای مفاد عهدنامه تصمیم به اعزام مأمور گمرکی به منطقه گرفت. شوروی در ظاهر با آن مخالفتی نکرد و حتی خواستار تسهیل و تمهیداتی شد تا اتباع شوروی بتوانند در منطقه به کشت و زرع بپردازند، ولی بلافاصله عده‌ای از ارتش سرخ مستقر در پادگان عشق‌آباد را روانه فیروزه کرد.

دولت ایران با توجه به استنکاف شوروی از تحویل این منطقه، به مسکو اعتراض کرد؛ ولی شوروی همانگونه که گفته شد این مسئله را به قضیه امتیاز شیلات شمال پیوند زد. با این حال این مشکل در زمان سلطنت رضاشاه هم لاینحل باقی ماند و با وجود مذاکرات متعدد راه حلی بر آن یافت نشده و تنها پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به این قضیه فیصله داده شد. روس‌ها پس از رسمیت دادن به اشغال فیروزه در دوره کابینه زاهدی، موافقت کردند در ناحیه مغان یکصد کیلومتر مربع از زمین‌های مورد اختلاف به ایران واگذار شود. همچنین ۲۰ کیلومتر مربع در سرخس و ۲۰ کیلومتر مربع در «دیمان» و بخشی از زمین‌های مورد اختلاف در «یدی اولر» در نزدیکی آستارا به ایران واگذار گردید.

به عبارت دیگر، شوروی‌ها حدود ۱۲۰ کیلومتر مربع از زمین‌های مورد اختلاف را که قسمتی از آن در مغان و آستارا و قسمتی دیگر در ناحیه سرخس روسیه واقع بود به ایران دادند و در عوض شهرستان مهم و خوش آب و هوای فیروزه را که اگر به ایران برمی‌گشت یکی از زیباترین مناطق بیلاقی خراسان می‌شد، رسماً و قانوناً به تصرف خود درآوردند. مجلس فرمایشی دوره ۱۸ نیز این قرار و حسب الامر را با یک قیام و قعود ساده و با رای وکلایی که غاصبانه بر مسند مدرس‌ها تکیه زده بودند، تصویب کرد.

پی نوشت‌ها

۱. روزنامه اطلاعات ۱۱/۹/۱۳۳۳

۲. همان، ۱۴/۹/۱۳۳۳

۳. اکبر ولی‌زاده، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، اتحاد جماهیر شوروی و رضاشاه، ۱۳۸۵، ص ۱۹۰

۴. همان، ص ۱۹۱

۵. روزنامه جام جم آنلاین، ۳۱/۲/۱۳۸۲

۶. حسین مکی، تاریخ بیست ساله ایران، ج ۴، ص ۲۰۵-۲۰۶

۶. روزنامه جام جم، همان.

ماهنامه الکترونیکی «دوران»، شماره ۶۵، فروردین ۱۳۹۰

آدرس مطلب :

<https://www.cafetari.kh.com/news/۲۰۸۵۶/چگونه-رژیم-شاه-رژیم-چگونه/۲۰۸۵۶>